

Ю.В. ЛИСЕНКО

ГУМАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Аналізується гуманістичний підхід трактування сутності соціальної політики, проблеми розвитку соціально-політичних процесів і особливості взаємодії громадянського суспільства, людини (особистості) та держави як суб'єктів соціальної політики в контексті демократизації політичного життя сучасної України.

Ключові поняття: соціальна політика, соціальна держава, гуманізм, демократизація, соціальна активність, людський вимір соціальної політики, суб'єкт соціальної політики.

Анализируется гуманистический подход понимания социальной политики, проблемы развития социально-политических процессов и особенности взаимодействия субъектов социальной политики: гражданского общества, человека и государства в контексте демократизации политической жизни современной Украины.

Ключевые термины: социальная политика, социальное государство, гуманизм, демократизация, социальная активность, человеческое измерение социальной политики, субъект социальной политики.

The problem of development of socio-political processes and feature of cooperation of civil society, human (personalities) and state is analysed as subjects of social policy. The row of features of realization of social policy is determined in the context of democratization political life in modern Ukraine.

Key words: social policy, social state, гуманизм, democratization, social activity, human measuring of social policy, subject of social policy.

Розбудова демократичної держави як досконалого суспільно-політичного ідеалу спирається на пошуки оптимальних моделей розвитку соціально-політичних процесів, всебічне стимулювання процесів демократизації у всіх сферах життя соціуму. Особливої уваги потребує питання визначення ролі людини у соціально-політичних процесах, ступеня гуманізації політики, характеру політичної взаємодії людини і держави в українському суспільстві.

Останні десятиліття ХХ ст. у європейському інформаційному просторі позначені посиленням інтересу до проблем людини, гуманізації суспільства. Орієнтація на людину, людиномірність науки є однією з найважливіших тенденцій розвитку сучасного наукового пізнання. Місце людини в сучасному світі є не лише теоретичною, а й гострою соціальною проблемою¹. Сучасний світ, його складність, логіка та алогізм розвитку, соціальні ризики, що невинно ускладнюються, вимагають формування нового типу демократичних відносин у системі соціальних суб'єктів «людина — держава». Головними принципами встановлення таких відносин можуть бути взаємовідповідальність, раціональна співпраця між суб'єктами соціальної політики, дотримання визнаних світовим співтовариством демократичних принципів, цінностей і свобод, гуманізм, самореалізація особистості, формування і втілення сенсожиттєвих парадигм тощо.

Аналіз проблем формування гуманістичної політики соціально-правової демократичної держави мають місце у дослідженнях багатьох вітчизняних вчених, зокрема І. Алексєєнко, В. Воронкової, І. Воронова, В. Горбатенка, В. Ладиченка, О. Стогової, В. Скомаровського, В. Сокурєнко та ін. Людський вимір соціальної політики, що розглядається дослідниками як гуманістична основа трансформації суспільно-політичних відносин, має

стати новим етапом на шляху демократизації сучасного суспільства. Необхідно визнати відсутність системного наукового доробку з проблем людського виміру соціальної політики на теоретико-практичному рівні у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, оскільки досліджуються лише окремі її аспекти. Актуальною продовжує залишатися проблема виявлення базових засад та основоположних характеристик людського виміру соціальної політики, виходячи з яких політика у соціальній сфері сприятиме формуванню стабільності суспільства, визнанню людини як головної соціальної цінності. Тому саме в соціальній політиці особливої актуальності набуває формування нового ставлення до людини насамперед як до особистості, тобто повноправного суб'єкта соціально-політичних перетворень. Аналізуючи досвід і результати попередніх досліджень, варто узагальнити, що сучасний етап державотворення і розвитку людського суспільства неможливий без врахування гуманістичної основи трансформаційних процесів. Гуманістична концепція соціальної політики характеризує спрямованість такої політики на задоволення потреб людини як суб'єкта й об'єкта масштабних суспільних перетворень.

Пріоритетним напрямом розвитку гуманістичної складової політичних відносин має стати розвиток людського потенціалу. Розбудова демократії не повинна суперечити уявленням сучасного гуманізму європейських цивілізаційних цінностей, у яких людина визнається вільною, самоцінною і самодостатньою.

Зарубіжні філософи та соціологи, зокрема Ж. Елльюль, Л. Мемфорд, Т. Розак, Д. Байрем, Р. Хелборн та інші, у межах футуристичних концепцій людини та її майбутнього, характерними рисами сучасного стану суспільства вважають зневіру в майбутньому, страх перед прийдешнім, безвихідь, песимізм, байдужість, депресію. Їхній песимізм з приводу майбутнього, на думку Л. Северин, пов'язаний з дедалі зростаючою дегуманізацією людини в умовах постіндустріального суспільства. Сучасній людині загрожує серйозна небезпека, оскільки вона все більше перетворюється на придатак техніки, об'єкт маніпуляції і підкорення. Констатується девальвація, «руйнація» людської особистості, втрата цілісності її внутрішнього світу (Е. Фром), перетворення людини в індивіду, «яким керують ззовні» (Д. Рісмен), «одномірну людину» (Г. Маркузе), колекцію «соціальних ролей», позбавлених внутрішньої структури (Р. Дарендорф) тощо².

Гуманізм як філософський підхід і теоретико-світоглядний спосіб вчення про людину потребує глибокого переосмислення процесу становлення людини як суб'єкта соціальної політики в сучасній демократичній державі. «Новий погляд» на гуманізм в окресленому контексті означає насамперед уточнення принципів розуміння людини та світу, її буття, відмову від уявлень про людину лише як «агента соціальних сил» і елементарного «продукту» суспільних відносин. Істотним для розуміння ролі людини у здійсненні соціальної політики є тлумачення людини як вільної у своїй самореалізації особи, яка прагне самовдосконалення, соціальної гармонії і суспільного добробуту.

Основою гуманістичного трактування сутності соціальної політики є поняття гуманізм (з лат. *humanus* — людський, людяний) — філософський підхід, що в теоретико-світоглядний спосіб поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства. Теорія і практика гуманізму спирається на багатовікову традицію. В її основі перебувають ідеї та ідеали розуму та людяності, що послідовно розвивалися від найдавніших часів і залишились актуальними донині. Розглядаючи проблему становлення людини як суб'єкта і об'єкта соціальної політики, варто зазначити, що започатковане у II ст. до н.е. Цицероном поняття «гуманізм» містило у собі уявлення про цінність і значущість людини, можливість реалізувати гуманістичний ідеал соціальними засобами, насамперед вихованням. З часів Відродження термін «гуманізм» почав вживатися у двох основних значеннях: 1) як визначення літературно-художнього напрямку, що утверджує образ людини як освіченої й високоморальної особистості; 2) як філософське вчення, що об'єднує теорії, які виходять з положення про людину як вищу цінність суспільства³.

Гуманізм, як підкреслює В. Ладиченко, має загальне значення для устрою всієї держави і по-різному трактується вченими: «людський вимір державності», «визнання самоцінності людини» тощо. Цей принцип означає визнання цінності людини як особистості, затвердження пріоритету її інтересів у діяльності держави⁴. Як слушно зазначає І. Алексєєнко, людський вимір політики як сукупність вселюдських цінностей повинен знайти належне місце в концепціях формування українського суспільства, що потребує наукової розробки та створення багатьох плідних ідей про людину. Пріоритетне значення має зайняти гуманістична політика соціально-правової демократичної держави, у тому числі характер суспільного відтворення людини у всій її багатогранності, самодіяльності, самореалізації, що становить певний ступінь ідентифікації людини з суспільним цілям⁵.

Щодо соціальної сфери, то провідним і дієвим принципом реалізації соціальної політики має стати її людський вимір, який дає змогу гармонійно поєднувати інтереси всіх суб'єктів соціальної політики. Відповідно, зі змінами суспільних взаємовідносин політичні системи країн тяжіють до стабільності, зокрема в соціальній сфері. В. Скомаровський наголошує, що людину слід розглядати як головну і найважливішу основу суспільства. Її унікальність, неповторність і самоцінність не піддаються сумніву в сучасному західному світі. У західних трактуваннях людина — це не тільки духовна особистість зі своїми неповторними й унікальними характеристиками, а ще й соціалізований індивід, який формується і розвиває свої сутнісні основи в культурному соціумі. На думку дослідника, з усіх сучасних політичних режимів лише західна демократія відповідає запитам культурного соціуму, яких потребує кожна особистість⁶.

Отже, переосмислення і реалізація принципу гуманізму в сучасних демократичних державах і державах перехідного типу є запорукою розв'язання низки проблем у соціальній сфері. Утвердження людського виміру соціальної політики є шляхом створення умов для реалізації особистісного потенціалу кожної людини як суб'єкта соціальної політики.

Ця проблема залишається актуальною для наукових досліджень соціологів, політологів, правознавців. На думку В. Ладиченка, аналіз Конституції України з позиції «людського виміру» дає підстави вважати, що вона повною мірою відповідає сучасним високим стандартам демократичної конституції. Але її потенціал необхідно використовувати ефективніше в інтересах народу, кожної людини, ніж це має місце сьогодні⁷. Досвід країн Європи свідчить, що політичні прагнення здійснити демократичні перетворення в державі можуть бути марними, якщо вони не наділені духовними, зокрема гуманними, етичними та моральними вимірами, орієнтованими на обов'язкове врахування приватних інтересів людини та громадянина, їх гармонізацію з публічними інтересами суспільства, не спрямовані на гарантії прав і свобод людини та подальшу оптимізацію механізмів їх захисту⁸.

Демократичне буття сучасної людини детермінується пошуком оптимального соціального співіснування у межах конкретної соціально-історичної, соціокультурної ситуації. На думку російського вченого С. Григор'єва, соціокультурні втрати сучасного глобалізованого суспільства зумовлені глобальною моральною деградацією, економічними та демографічними кризами, слабкістю дії міжнародних механізмів правового, політичного, соціально-цивілізаційного регулювання конфліктних ситуацій на регіональному та глобальному рівнях⁹. Як наслідок, набувають актуальності дослідження, спрямовані на вивчення причин негативних тенденцій і їх подолання у розвитку людського потенціалу та людського капіталу.

Гуманістичний зміст соціальної політики розкривається у сутності соціальної держави. По-перше, соціальна держава формує сприятливе для людини життєве середовище, по-друге, така держава сприяє соціальному захисту людини та поліпшенню (підвищенню) її життєвого рівня, по-третє, охороняє свободу громадян і гарантує соціальну злагоду в суспільстві. Гуманістичний конституційний принцип поваги до людської гідності розкривається у вищезазначених пріоритетних напрямках соціальної політики держави. Конституція України (ст. 3) проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторкан-

ність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Аналізуючи гуманістичний зміст концепції соціальної держави, вітчизняна дослідниця В. Сокурєнко зазначає, що соціальна держава, політика якої спрямована на забезпечення соціально-економічних прав людей, має розробляти такі соціальні програми, які відповідали б демократичним вимогам і ринковим реформам¹⁰.

Аналізуючи соціальну політику як фактор розвитку держави, І. Савченко акцентує увагу на тому, що соціальна держава своєю політикою інтегрує цілі різних суб'єктів і прагне до підпорядкування їхньої діяльності власним цілям, спрямованим на задоволення потреб більшості населення в соціальному прогресі. Зважаючи на суттєву роль поточної соціальної політики у визначенні характеристик держави, особливої ваги, на думку І. Савченко, набуває організаційне забезпечення соціальної політики, насамперед управління нею. Якщо соціальна держава становить об'єктивну реальність, що склалася, властивості та функції якої виникли в процесі еволюційного державотворення як певне відображення розвитку виробничих сил і відносин, то соціальна політика, в якій і проявляється об'єктивна реальність держави, піддається не тільки ситуативному, але й суб'єктивному впливу. Зрештою, ознакою зрілої соціальної держави є децентралізація й розподіл управлінських функцій, наявність розгалуженої соціальної мережі та громадських об'єднань, усталеність практики «олюднення» обставин людського буття на принципах взаємодопомоги, співчуття, толерантності¹¹.

Таким чином, тільки та політична система, функціонування якої базується на принципах демократизму і гуманізму — може забезпечити реалізацію невідчужуваних прав людини, створити умови для самореалізації та саморозвитку особистості в суспільстві. Гуманізація політичного життя — це шлях до самовираження людини в політиці, становлення цивілізованого громадянського суспільства, правової і соціальної держави, вирішення протиріччя особистості стосовно суб'єктів політичної системи, реалізації інтересів людини в політиці.

Ідеологія гуманізму частково проявляється у процесі розвитку громадянського суспільства в Україні, в ході становлення демократичних засад функціонування держави. Цікаву думку про роль людини як суб'єкта політики в умовах демократизації на пострадянських теренах наводить В. Ладиченко: «Як тільки суспільство відмовилося від тоталітарних методів неправового державного управління і спробувало стати на шлях правової держави, як тільки затиснуті раніш у політичному та економічному плані люди отримали більш-менш реальну можливість користуватися правами та свободами, так відразу дали про себе знати і низький рівень правової культури суспільства, і десятиліття зневаги до права і його недооцінка»¹². Це свідчить про неготовність людини і суспільства в цілому в повному обсязі виконувати роль суб'єкта політичних відносин у правовій сфері, що поширюється й на інші сфери суспільного життя: економічну, культурну, соціальну. Поліпшити ситуацію можна тільки шляхом формування ефективної соціальної політики як комплексу заходів забезпечення оптимального функціонування соціальних відносин шляхом їх всебічного розвитку, підвищення якості життя, повної самореалізації соціального потенціалу як суспільства взагалі, так і особистості зокрема¹³.

Важливо наголосити, що тільки свідома активність, як форма соціальної діяльності людини, може стати інструментом на шляху демократичних зрушень. Особливою є ситуація у сфері соціальної політики, оскільки роль людини як суб'єкта і об'єкта політики є досить значущою. Позиціонування людиною себе як ініціативного та відповідального суб'єкта соціальної політики, а не пасивного об'єкта впливу, теоретично є одним із способів формування і реалізації нової якості соціального життя, важливим інструментом консолідації українського суспільства. Натомість констатуємо наявність розшарованого, соціально-поляризованого суспільства, в якому проблеми зростання соціальної нерівності, формування середнього класу, гарантія соціального забезпечення й соціального страхування, покращення показників рівня життя людини і її соціального добробуту потребу-

ють ґрунтовного аналізу та позитивного вирішення. Людина не відчуває себе ані суб'єктом соціальної політики, ані повноправним членом громадянського суспільства, мета якого — створення умов для задоволення матеріальних, духовних та інших потреб насамперед шляхом максимального використання прав і свобод, вироблених демократичним суспільством.

Людський вимір соціальної політики покликаний сприяти встановленню нового способу організації всієї системи життєдіяльності, сформуванню в людей мотивацію і внутрішню налаштованість на порядність, взаємоповагу. Крім цього, мова йде про формування ціннісних орієнтацій людей на демократичні й ринкові цінності, миролюбство та соціальну підтримку малозабезпечених верств, толерантність і відкритість до світу, організованість суспільного поступу і порядку¹⁴.

Сьогодні, коли державно-правова реформа зачіпає практично всі сфери суспільного життя (політико-правову, соціально-економічну, духовно-культурну), одне з пріоритетних місць повинне належати формуванню гуманістичного мислення на рівні держави й особистості. Головні зусилля в контексті формування людського виміру соціальної політики мають бути спрямовані на досягнення рівноваги у відносинах влади й особи, встановлення меж ціннісних та етичних критеріїв державної влади, створення державою умов для задоволення соціально-економічних і духовно-моральних потреб суспільства й особистості. На думку В. Ладиченка, гуманізація відносин влади — це створення таких умов, коли кожен громадянин відчує себе рівним серед інших. З боку влади за умов демократизації суспільного життя необхідною є зміна підходів до організації владної діяльності, збільшення у ній гуманізму, моралі та відповідальності¹⁵. Ситуація в українському суспільстві є дещо іншою. Головною проблемою на шляху демократизації і формування «олодневої» соціальної політики є відсутність реальної можливості, неготовність і небажання переважної більшості громадян нашої країни позиціонувати себе суб'єктами політики, в тому числі соціальної, що особливо важливо.

Служною можна вважати думку О. Кіндратець про те, що українській державі також потрібно визначити, які соціальні проблеми вона може вирішити сама, а які — спільно з громадськими організаціями. Дослідниця зазначає, що в демократичних країнах існують різні форми залучення громадян до участі у вирішенні гострих соціальних проблем на місцевому рівні: громадські дорадчі комітети, громадські слухання, створення коаліцій недержавних організацій, громадська просвіта, соціальний моніторинг як процес, що дає змогу громадськості відстежувати впровадження державних рішень на місцевому рівні, визначати їхню ефективність та адекватність, а також надавати свої пропозиції щодо покращення процесу ухвалення рішень¹⁶. Отже, людина як суб'єкт соціальної політики у демократичних державах з широкого спектру різноманітних форм політичної участі обирає найбільш актуальні чи ефективні.

Вирішити низку складних проблем суспільного розвитку можна, лише спираючись на зацікавленість і активність громадян. Тому зусилля влади мають бути спрямовані на створення умов для активного формування інститутів громадянського суспільства, сприяння залученню найширшого кола громадян до розв'язання своїх власних і суспільних проблем. Це сприятиме, з одного боку, подоланню утриманських настроїв, з іншого — контролю над діяльністю органів державної влади¹⁷.

Розглядаючи питання наближення соціальної політики до людини як об'єкта політики, насамперед говоримо про розширення масштабів здійснення цієї політики, наповнення її новим змістом в умовах демократизації суспільства. Виникає потреба якісних перетворень у сфері соціальної політики, визначення пріоритетних напрямів її реалізації в умовах сьогодення. До таких напрямів у соціальній сфері на сучасному етапі розвитку українського суспільства слід віднести: створення умов для реалізації соціального потенціалу людини; визнання соціальної політики як чинника розвитку суспільних (соціальних) відносин; пріоритет соціальної політики щодо забезпечення соціальної безпеки

людини; розвиток гуманітарної політики тощо. Це далеко не повний перелік перспективних орієнтирів гуманізації і розвитку соціальної політики, проте без їх врахування усі соціальні інновації приречені на поразку.

1. Воропаєва В. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти: теоретико-методологічний аналіз // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — Вип. 33. — Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008 — С. 169-177. **2. Северин Л.В.** Людина в умовах постіндустріального суспільства: деякі аспекти світогляду // Виклики української ідентичності: політико-економічні та соціальні проблеми. 36-к матеріалів конференції. — К.: Національна академія управління, 2008. — С. 266 — 269. **3. Політологічний енциклопедичний словник /** За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. — К.: Генеза, 2004. — С. 126. **4. Ладиченко В.** Громадянське суспільство потребує ідеології гуманізму // Юридична Україна. — 2007. — № 3. — С. 4—9. **5. Алексєєнко І.** Місце і роль особистості в політичній системі суспільства: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — К., 1999. — 20 с. **6. Скомаровський В.** Людина, суспільство, національна держава у вимірі сучасних цивілізаційних вимог / В. Скомаровський // Політологічний вісник: 36. наук. праць. — Вип. 40. — К.: «ІНТАС», 2009. — С. 161—175. **7. Ладиченко В.** Цит. праця. **8. Дмитренко Ю.** Соціальний захист без гарантії його реалізації — фікція // Віче. — 2004.— № 4. — С. 62 — 63. **9. Григорьев С.И.** Человек в современной мире. Сохранение жизненных сил, безопасность индивидуального и социального бытия // Социологические исследования. — 2009. — № 11. — С. 14 — 20. **10. Сокурєнко В.** Гуманістичний зміст концепції соціальної держави // Право України. — 2000. — № 11. — С. 21 — 23. **11. Савченко І.** Соціальна політика як фактор розвитку соціальної держави // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. — 2005. — № 4. — С. 436 — 441. **12. Ладиченко В.** Цит. праця. **13. Янукович В.** Соціальні проблеми людини та соціальна політика держави // Економіка та держава. — 2007. — № 7. — С. 23 — 25. **14. Ладиченко В.** Цит. праця. **15.** Там само. **16. Кіндратець О.М.** Громадянська активність як умова демократизації суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — Вип. 38. — Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009 — С. 117 — 122. **17. Новий курс: реформи в Україні.** 2010 — 2015: Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232с. — С. 11.